

УДК 32

КОНСТРУКТИВІСТСЬКИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ЛАНКА В ГУМАНІТАРНО-ДІАЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ПІЗНАННЯ (ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Святослав Мотрен

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Розглянуто відмінності між гуманітарною та природничою парадигмами наукового мислення, уточнено специфічні методологічні аспекти їхніх пізнавальних стратегій. Розкрито зміст конструктивістського підходу до трактування явищ політичної дійсності. На основі його евристичних принципів висвітлено унікальний характер міжсуб'єктної комунікації.

Ключові слова: гуманітарно-діалогічна концепція мислення і світосприйняття, сциентична парадигма, конструктивізм, реальність, ідеї, комунікація.

У третьому тисячолітті, на тлі кардинального переосмислення класичних науково-філософських основ, гуманітарна парадигма мислення і світосприйняття є однією з головних стратегій наукового пізнання. Поруч із природничою (або сциентичною) парадигмою стає домінуючим дослідницьким напрямом, якісно оновлює образ науки. Традиційна методологія з її позитивістським, раціоналістичним інструментарієм виявила очевидну обмеженість свого ракурсу. Нині підхід, що спирався на об'єктне, предметно-речове, моноцентричне бачення світу, поступається місцем пізнанню людини, культури і світу на основі гуманітарно-діалогічної концепції. У дослідженні людини, спільноти, міжгрупових та міжособистісних взаємин гуманітарно-діалогічний метод засвідчує науково-евристичну продуктивність порівняно з методами об'єктно-позитивістського і суб'єктно-монологічного дослідження. Діалогічне, гуманітарне мислення, за твердженням Г. Дяконова, походить із чіткого розрізнення феноменів природного, тілесного, матеріального і людського, культурного, духовного існування, щоб розмежувати особистість і річ: «гуманітарна парадигма пропонує стратегію пізнання суб'єкта (природи, суспільства, людини) з антропологічної, людинознавчої позиції; людський вимір вона вносить у всі сфери індивідуального і суспільного життя» [2, с. 25]. Вихідною архітектонічною структурою людського існування є відносини «Я – Ти», двох актуальних суб'єктів. Формою цих відносин є діалог як виявлення «живих» відносин. Відносини завжди зумовлюють сприйняття, бачення, відчуття, дії. Діалогічне світовідчуття-світобачення в такому аспекті виражає екзистенціально-онтологічну глибину пізнання суті і феномена людини-суб'єкта (суб'єкта-людини).

Сучасну науку, за словами Г.-Г. Гадамера, було засновано на понятті метода і методологічної гарантованості прогресивного пізнання. Вона застосовувала підхід, який шляхом абстрагування ізолював певні фрагменти реальності, піддаючи їх водночас експериментальному дослідженню. Напруга, спричинена поляризацією між неметодичним вченням метафізичної традиції, чие світобачення охоплювало весь життєвий досвід людства, та пізнавальними досягненнями науки, була подолана їх поєднанням. Визнанням факту унікальності практичного розуму людини (ratio), його свободи, вдалося, з одного боку, встановити

певний баланс між сплетеною з понять наукою розуму та наукою досвіду, з іншого – зорієнтованість нової науки на метод із часом призвела до фактичного відчуження феномена розуміння [1, с. 45–46]. Нині ж саме розуміння становить значущу цінність наукової евристики.

У процесі порівняння в цьому контексті методологічних основ гуманітарного і сциєнтичного пізнання зауважимо, що природничо-науковий світогляд ґрунтується на можливості побудови єдиної можливої, абсолютно істинної картини світу. Все, що притаманне людині-суб'єкту, відкидається як, власне, суб'єктивне, неадекватне. Цей підхід опредметнює живу природу людини, перетворює її на безмовну річ. Інтелект споглядає річ, щодо неї висловлює свої судження. Принципово іншим бачимо діалогічне дослідження, яке перебігає у формі діалогу дослідника і досліджуваного явища як двох суверенних суб'єктів, оскільки «самого суб'єкта не можна сприймати і досліджувати як річ, адже він залишається суб'єктом і не може стати безмовним» [2, с. 24]. Отже, на противагу позитивістській оцінковості, гуманітарний підхід стверджує духовно-ціннісний погляд на сутність і природу людини. «Зовнішньо-завершальний опис людини не може відкрити її істинної суті, людина сама відкриває її з виконанням імперативу свого дійсного, духовно-трансцендентного буття». У такому розрізі дослідник має зайняти позицію позазнахідності щодо певних науково-дисциплінарних поглядів на людину [2, с. 25]. Це ж стосується і розуміння природи «людини політичної», а також осмислення сутності великих спільнот як суб'єктів політичного процесу та типу взаємодії між ними.

Поглянемо, як можна застосовувати це бачення в політологічних дослідженнях, зокрема на основі методології конструктивізму. Спіратимемося на міркування В. Март'янова, згідно з яким політичні концепції ґрунтуються на вихідних імперативах – історичних, культурних, етичних, – з яких складаються конструкти, що лягають в основу методологічного апарату теорії, яка в певний спосіб класифікує й оцінює політичну реальність. Виникнення політологічних методів у конкретні моменти історії зумовлене відповідними контекстуальними завданнями, які вони покликані вирішити. Особливо актуальне з'ясування цих завдань у зламні періоди, коли відбувається зміна парадигм, нормативних структурно-теоретичних моделей політики. Саме тоді проступають назовні фундаментальні методологічні дилеми, що слугують опертям політичної теорії загалом [4, с. 6]. З останньої чверті ХХ ст. й досі тривають такі парадигмальні зміщення. «Парадигма формування світового порядку, яка домінувала раніше, – зауважує В. Лапкін, – гостро потребувала концептуального переосмислення» [3, с. 13]. Крах біполярної моделі і нова глобальна ситуація, що склалася на початку 90-х рр. після розпаду світової системи соціалізму, створили умови для цього. Постбіполярна ера позначилася глибинними перетвореннями в площині соціально-політичних зв'язків, як оголила запеклі антагонізми, що диверсифікували суспільства, так і підготувала простір для об'єднання і формування новітніх альянсів, спрямованих, зокрема, на віднаходження форм глобального співжиття. Це додало поштовху до різнобічного розвитку науки, урізноманітнення та концентрації системи знань, спонукало науковців дошукуватися відповіді на питання про підстави для конфлікту чи згоди, протистояння чи мирного співіснування. Довкола змін інтенсивно генерувалася науково-політична рефлексія, у межах якої формулювали нові концепції ідентифікаційних конструктів, зародження первинного «Я» суб'єкта, що, у свою чергу, надихало на подальшу перетворювальну діяльність. Жваве зацікавлення логікою міжсуб'єктної взаємодії заохотило до переосмислення та концептуального вдосконалення самих категорій «суб'єктності» й «ідентичності», змусило переглянути давню філософську спадщину.

Кульмінаційним моментом стало загальне визнання основоположного світоглядного принципу: спільноти й індивіди – самі собі творці, автори своєї самобутності і тождасомо-

сті; окрім пізнання себе та довколишнього світу, можуть самозмінюватися, конструювати реальність, в якій (спів)існують, у визначеному напрямі. Суб'єкт спроможний програмувати нормативні, культурні, економічні, соціальні, політичні практики. Ці підходи зрушили звичні устої науково-методологічного світосприйняття та спричинили якісне оновлення дослідницького інструментарію.

Проте методологічне багатоголосся, що почало складатися паралельно з інтенсифікацією процесів глобального поступу, не лише не допомогло залагодити попередні суперечності щодо сутнісного осмислення й емпіричного аналізу спостережуваних феноменів, а навпаки, спровокувало нові. Майданчиком для міждисциплінарного порозуміння, а також для збереження цілісності багатьох самостійних дисциплін став **конструктивістський підхід** – неоднорідний напрям, внутрішньому світові якого властиві дифузія і відстоювання відмінних засадничих констант. Принциповою ж позицією конструктивістів, яка об'єднує розрізнені течії, є переконання: когнітивна практика, яку супроводжують сприйняття, пояснення, опис, судження, формує соціальну реальність. Спільність світорозуміння суб'єктів, сформованого внаслідок когнітивних устремлінь, витворює певну структуру, і, своєю чергою, залежить від соціального, просторового, історичного контексту. Задає також основний конструктивний імпульс, відображаючи логіку комунікативної дії, нівелюючи сталість понять «інтерес» та «ідентичність».

Основоположну ідею конструктивізму розкриває теза, що підкреслює значущість чинників людської свідомості у формуванні інтересів і спрямованості суспільної діяльності загалом. Вона виражає основну думку, згідно з якою суспільні відносини – це конструкти «інтерсуб'єктивних» кредо: ідей, поглядів, вірувань, переконань, що поділяються багатьма суб'єктами. Структури спільного знання несуть в собі основний потенціал, який забезпечує певний status quo, вони ж зумовлюють вагомість матеріальних ресурсів і результативність їх застосування. З-поміж іншого конструктивізм вирізняє й несприйняття матеріалістичного детермінізму та теорії раціонального вибору [6, с. 119].

Концепти конструктивістського підходу успішно використовують у багатьох галузях різних наук. Уперше термін «конструктивізм» вживається в 1950-х рр. у працях, присвячених обговоренню проблем теорії пізнання. До повноцінного ж обігу він увійшов 1981 р., після публікації збірника «Винайдена дійсність» [7, с. 35]. А. Улановський, наприклад, його вживання пов'язує із двома позиціями:

- по-перше, на означення нової дослідницької парадигми в соціальних науках, що мають сформовану онтологію, епістемологію, методологію, етику;
- по-друге, як назви конкретного напрямку в психології та соціології.

Враховуючи множинність смислів, що наповнюють ідейний простір, дотичний до сфери застосування конструктивістської методології, конструктивізм у широкому розумінні доцільно розглядати як науково-пізнавальну стратегію, засновану на групі теорій, що походять із психологічних, соціологічних, філософських дисциплін, об'єднавчим елементом для яких є ідея конструктивної природи пізнання, мовної та культурно-історичної зумовленості свідомості, опосередкованості сприйняття і розуміння світу індивідуальними конструктами, а також плюралізму істини. Ключове поняття – «конструкт», що дає назву підходові – позначає фундаментальну здатність витлумачувати світ, класифікувати й оцінювати події, через які відбувається пізнання та передбачення майбутнього розвитку. На думку А. Улановського, витоки цієї світоглядної доктрини можна відшукувати на всіх етапах розвитку історії філософії. Та про остаточне її становлення як самостійного явища доречно вести мову лише в контексті ХХ ст. Саме тоді було окреслено предметне поле, сформовано методологію і мову, випрацювано основу конструктивістської аргументації, ключем до якої

служують психологічні, соціологічні, антропологічні, лінгвістичні дослідження [7, с. 36–38]. Крім усього, серед конструктивістів є принципова згода щодо різноманітності способів витлумачення світу, а також щодо недосяжності абсолютного трактування.

У теорії міжнародних відносин, зокрема, започаткований напрям спирається на системний підхід, що категоріально зближує його з неореалізмом. Однак у ті ж самі категорії учені-конструктивісти вкладають принципово інший зміст: систему трактують не як матеріальний, а як соціальний феномен, що надає специфічного розуміння поняттю «реальність», яка розглядається як соціальний конструкт, утворений у результаті взаємодії суб'єктів. Творчий процес, як наголошує А. Вендт, заснований на ідеях суб'єктів про природу і ролі Себе та Інших, при чому ролі – не атрибути самих суб'єктів, а об'єктивні, спільно встановлені позиції [9, с. 257]. Соціальні структури розподіляють ідеї, які суб'єкти сприймають або відкидають. Ідеї, які поділяють усі суб'єкти, утворюють «культуру». Культура передбачає «структуру ролей». Залежно від того, яка структура ролей домінує («друг», «суперник» чи «ворог»), відповідна їй культура характеризує (світову) політичну систему – «кантіанська», «локкіанська» чи «гоббсіанська». Так, структура й суб'єкти мають рівний онтологічний статус, постають як взаємозумовлені в соціальному процесі: структура впливає на ідентичності й інтереси суб'єктів, які трансформуються в довгостроковій перспективі; від перебігу трансформації залежить зміна структури ролей і культури. Самі ж суб'єкти – результат невтомної взаємодії.

Чіткіших штрихів методології конструктивізму додає Л. Сморгунов, який за висхідну пропонує таку тезу: «Чинники <...> свідомості постають визначальним елементом формування [особистісних] інтересів і спрямованості [колективної] діяльності загалом» [5, с. 203]. Сутність міжсуб'єктних відносин, у такому сенсі, виражається як конструкт уявлень, переконань, ідей, поглядів, що формуються в процесі інтерсуб'єктивної взаємодії та зберігають актуальність в той чи інший період. Під час комунікативних практик суб'єкти обмінюються ідеями, які відображають їхні цінності, світоглядні основи. Консенсуальні ідеї конституюють соціальну реальність. Власне консенсуальний характер ідей і має вирішальне значення: вони стають консенсуальними, коли суб'єкти починають вірити в їхню цінність, взаємно визнають обґрунтованість [5, с. 204–205]. У цей спосіб влада ідей визначається мірою їхньої консенсуальності.

Так, основний внесок конструктивізму – пошук і запровадження альтернатив, які виходять за межі традиційних підходів. Напрямок ґрунтується на аналізі цінностей, які формуються під дією культурних норм і традицій. Інтереси не є чимось даним, а безпосередньо залежать від чинників свідомості. Навіть коли ми сприйmemo гіпотезу про анархічну схильність зовнішнього середовища, то повинні констатувати: анархія – це те, що з неї роблять суб'єкти, а не те, що існує як об'єктивна даність. За функціонуванням системи, діяльність суб'єктів можна стежити крізь призму певних нормативних величин, відповідно до яких варіюватимуться ідентичності учасників взаємодії, а водночас – їхні інтереси. Середовище, в якому грають учасники, конструюється прямо пропорційно до перебігу їхньої гри. Дія, що розгортається, не задається певним алгоритмом, а залежить від контакту гравців із нормативним оточенням. Тому предмет потрібно вивчати емпірично [8, с. 136].

Проте конструктивісти наголошують й на самодостатності (міжнародних) норм, які не лише залежать від усвідомленого зусилля суб'єктів, а складаються також самі собою, поза участю ззовні (що допускає наявність трансцендентного виміру, вказує на зв'язок із певним нормативним контекстом).

Конструктивістський підхід зорієнтований, насамперед, на виявлення смислу ідей і вірувань, якими керуються суб'єкти в політичному процесі. Він враховує раціональну логіку

максимізації корисності, проте не надає їй вирішального значення. Критично підходить до спроб нейтрально описати «істинний стан речей», у будь-яких об'єктивних висновках вбачає суб'єктивний підтекст, незалежно від того, чи ґрунтуються вони на чистому розумі, чи на чистій емпіриці. Особлива тематична сфера його застосування в політичній науці – аналіз формування мережевої взаємодії державних інститутів, бізнес-структур, асоціацій громадянського суспільства. Аналізують насамперед когнітивні складові частини процесу взаємодії – порядок утворення спільних ідей, вірувань, зміну інституціональної структури мережевої взаємодії під впливом спільного навчання. Акцент у вивченні ставлять, зокрема, на категорії довіри, від якої залежить внутрішній комфорт середовища та кінцева ефективність функціонування мереж. Це вносить суттєве доповнення до мережевої теорії – поруч із раціональними мотивами узгодження інтересів виявляє мобілізаційну здатність всередині мереж, у силу афективних засобів (символів, міфів, вірувань). На думку Л. Сморгунова, прямий зв'язок між потенціалом владних інститутів та когнітивними чинниками (публічним визнанням, схваленням, легітимністю) свідчить про очевидний поступ політичної науки від співпраці із психологією, когнітивними науками, теоріями комунікації та засобами масової інформації [6, с. 123].

Висновки. Серед ключових принципів конструктивістського аналізу – інтерсуб'єктивність, системність, визнання анархічного середовища таким, що має соціальний характер. Центральною категорією постає ідея. Саме ідеї в конструктивістському проекті підтримують структуру міжсуб'єктивних відносин, процес розподілу ідей відповідає за їхній характер. Одні ідеї є універсальними, поділяються більшістю акторів, інші – частковими та приватними. Від змістової наповненості універсальних ідей залежить структура ролей – «ворог», «суперник», «друг» – і, відповідно, модель міжнародної системи – гоббсманська, локкіанська, кантіанська.

Істотний аспект у розвитку конструктивізму – розгортання його аргументації в контексті подолання традиційної дихотомії «або-або», заміни її принципом «і-і». Як наслідок – поєднання у конструктивістському світогляді різних теоретичних засад. Концептуальними положеннями конструктивізму, що якісно вирізняють його з-поміж інших методологічних напрямів, є: по-перше, сприйняття реальності не як матеріальної даності, а як ідеально-суб'єктивної конструкції, визнання за нематеріальними духовними чинниками творчої підстави для реальності; по-друге, ідентичність як чинник, що формує характер, орієнтації акторів; по-третє, розпізнання тих чи інших дій як наслідку певних рішень, які є результатом альтернатив свідомості.

Зорієнтованість конструктивістської методології на якісний аналіз вивчення, визначення історичного коріння різних форм розуміння, дослідження діапазону мінливості суб'єктивних смислів у різних культурах дозволяє ефективно застосовувати підхід у галузі міжкультурних відносин, шукати підстави для порозуміння між суб'єктами та концептуалізувати лад гармонійної, максимально відкритої і доброзичливої взаємодії.

Принципове значення має аспект: ідеї та комунікація – центральні елементи конструювання соціальної реальності. Ідеї відображають світогляд, ідентичність акторів, комунікація ж робить ідеї спільними, переводить їх на рівень інтерналізованих норм. Логіка комунікативної дії є тим, завдяки чому розрізнені актори починають вірити в цінність, обґрунтованість ідеї, так ідеї стають консенсуальними, що наділяє їх реальною владою.

Конструктивізм допускає наявність у суб'єкта плюральності і часткової несумісності різних практик управління своєю поведінкою. Управління поведінкою розглядає в широкому контексті – від виховання особистісних характеристик до активності на політичному рівні. Вважає її глибоко індивідуальною, підкреслює рідкісність та історичну партикулярність, що потребує уважної критичності та рефлексивності.

Список використаної літератури

1. Гадамер Г.-Г. Язык и понимание. Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991. С. 43–59.
2. Дьяконов Г. Концепция диалога М.М. Бахтина как методология научно-гуманитарного мышления и мировоззрения. Феномен человека в психологических исследованиях и в социальной практике: материалы Международной конференции (Смоленск, 23–25 октября 2003 г.) / под ред. В. Сониной. Смоленск: Изд-во Смоленского госуниверситета, 2003. С. 22–27.
3. Лапкин В. Универсализация: болезнь роста и ее симптомы. Политические институты на рубеже тысячелетий XX – XX вв. Дубна: Феникс+, 2005. С. 12–27.
4. Мартынов В. Метаязык политической науки. Серия «Феноменология политического пространства». Екатеринбург: Институт философии и права УрО РАН, 2003. 236 с.
5. Сморгун Л. Производство и воспроизводство знания в организации: проблематика знания в современной теории управления. Общество знания: от идеи к практике: коллективная монография: в 3 частях. Часть 3: Когнитивные аспекты формирования общества знания / под ред. В. Васильковой, Л. Вербицкой. СПб.: Скифия-принт, 2012. 242 с.
6. Сморгун Л. Сравнительная политология. В поисках новых методологических ориентаций: значат ли что-либо идеи для объяснения политики? Полис. 2009. № 1. С. 118–129.
7. Улановский А. Конструктивизм, радикальный конструктивизм, социальный конструкционизм: мир как интерпретация. Вопросы психологии. 2009. № 2. С. 35–45.
8. Цыганков П., Цыганков А. Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического подхода. Общественные науки и современность. 1999. № 1. С. 131–142.
9. Wendt A. Social Theory of International Relations. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge University Press, 1999. 429 p.

**CONSTRUCTIVIST APPROACH AS THE METHODOLOGICAL LINK
OF A HUMANITARIAN-DIALOGICAL SYSTEM OF COGNITION
(POLITICAL SCIENCE'S ASPECT)****Sviatoslav Motren**

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Theory and History of Political Science,
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Distinctions between humanitarian and natural scientific paradigms of thinking are figured out, specific methodological aspects of their cognitive strategies are clarified. Essence of the constructivist approach to the interpretation of the political reality's phenomena are thought over. On the basis of its heuristic principles the unique character of inter-subject's communication is highlighted.

Key words: humanitarian-dialogical concept of thinking and world-perception, natural-scientific paradigm, constructivism, reality, idea, communication.